

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
кафедра галузевої соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«ПРАКТИКИ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ВШАНУВАННЯ ЗАГИБЛИХ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ»

Спеціальність: 054 Соціологія

Освітня програма: «Соціологічне забезпечення управлінських процесів»

Освітній ступінь: бакалавр

Кваліфікація: бакалавр з соціології

Авторка:

Бородай Ксенія Олексіївна,
студентка 4 курсу

Наукова керівниця:

Безрукова Ольга Анатоліївна,
док. соц. н., доц. кафедри
галузевої соціології

Бакалаврська робота допущена до захисту
рішенням кафедри галузевої соціології

Протокол № _____ від «___» _____ 2025 р.

Зав. кафедри _____ доц. Безрукова О.А.

Київ 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗУМІННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ..	8
1.1 Соціологічні підходи до розуміння поняття та структури колективної пам'яті	8
1.2 Підходи до створення місць пам'яті: принципи і критерії	14
1.3 Практики меморіалізації в Європі як спосіб збереження колективної пам'яті.....	19
1.4 Меморіали Києва: простори жалоби, пам'яті та громадської участі	21
1.5 Меморіалізація в Мощуні: від стихійної пам'яті до впорядкованого меморіалу	25
Висновки до першого розділу.....	29
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ МОЛОДІЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО МЕМОРІАЛЬНИХ ПРАКТИК ВШАНУВАННЯ	31
2.1 Методи дослідження.....	31
2.2 Аналіз досвіду відвідування місць пам'яті	33
2.3 Ставлення молоді до меморіалізації	34
2.4 Емоційний вплив місць пам'яті на молодь.....	38
2.5 Шляхи вдосконалення меморіалізації загиблих: голоси респондентів.....	39
Висновки до другого розділу	42
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	45
ДОДАТКИ.....	48
Додаток А. Гайд глибинного інтерв'ю	48
Додаток Б. Приклад транскрипту інтерв'ю	50

ВСТУП

Колективна пам'ять – це багатовимірне соціокультурне явище, яке охоплює спільні уявлення про минуле, що формуються, зберігаються та транслюються у межах певної спільноти. Вона постає не лише як сукупність спогадів, але як і механізм ідентифікації, соціального згуртування та переосмислення історичного досвіду. Колективна пам'ять віддзеркалює не стільки фактичну хронологію подій, скільки те, що вважається гідним пам'яті, і яким чином це пам'ятається. Вона конструюється через символи, наративи, практики, ритуали та меморіальні об'єкти – і водночас постійно перебуває в процесі переосмислення. Особливої актуальності вивчення колективної пам'яті набуває в умовах війни. Російсько-український воєнний конфлікт, що розпочався у 2014 році та переріс у повномасштабне вторгнення 2022 року, глибоко вплинув на ідентичність українського суспільства. Війна не лише спричинила величезні людські втрати, а й згенерувала потужні імпульси до символічного осмислення цих втрат. У публічному просторі населених пунктів з'являються різні форми вшанування загиблих – від офіційно встановлених пам'ятників до стихійних меморіалів, ініційованих самими громадянами. Такі об'єкти стають не лише місцями скорботи, а й знаками суспільного спротиву, гідності, єдності та трансформації особистого болю у спільну пам'ять.

Дослідження цих процесів є надзвичайно важливим для соціології, оскільки воно дозволяє глибше зрозуміти, як суспільство осмислює спільну травму, формує образи героїв і жертв, активує механізми солідарності та національної ідентичності в екстремальних умовах. Війна суттєво прискорила процес перенесення приватного горя у публічний простір, дала поштовх до розвитку нових форм колективного вшанування: стихійних меморіалів, ініціатив «знизу», волонтерських та громадських проєктів. Водночас ці процеси продовжують і трансформують історичні традиції публічної пам'яті, надаючи їм нового, актуального змісту.

Соціологи відзначають, що меморіалізація в сучасній Україні перетворюється із локального або родинного явища на загальнонаціональний феномен. Він охоплює як інституційні, так і громадські ініціативи, і формує нову мову пам'яті, яка відповідає досвіду суспільства у стані війни. Аналізуючи такі практики, ми отримуємо можливість побачити, яким чином українці дають раду втратам, як передається травматичний досвід між поколіннями, і як на основі пам'яті про війну відбувається консолідація нації та конструювання уявлень про майбутнє.

Меморалізація як соціальний процес – це не просто встановлення об'єктів пам'яті. Це спосіб колективного осмислення трагедії, який завжди розміщується у складних контекстах влади, ідентичності, культури і травми. Тому дослідження таких об'єктів не обмежується фіксацією їх зовнішнього вигляду або кількості. Значно важливішим є виявлення глибинних сенсів, які вкладають у ці місця їхні творці та відвідувачі: що, пам'ятається, ким і навіщо? Яким чином ці місця впливають на колективну свідомість, на повсякденне проживання втрати?

У цій роботі приклади меморіалізаційних практик у Києві та селищі Мощун розглядаються як репрезентативні кейси для аналізу сучасних підходів до створення пам'яті – як у масштабі столиці, так і в локальному середовищі. Ці приклади є кейсом, що дозволяє простежити взаємозв'язок між простором, соціальним досвідом та механізмами пам'ятання. Обидва ці населені пункти стали важливими символічними точками на мапі війни: Київ як серце національного спротиву, а Мощун – як місце героїчної оборони і болісної втрати. Водночас, обрані приклади дозволяють простежити як міські, так і локальні, громадські форми пам'яті, зокрема ініційовані «знизу» – родинами загиблих, волонтерами, громадами.

Основна увага емпіричної частини приділяється молодіжному сприйняттю таких об'єктів: як саме молодь інтерпретує місця пам'яті, що спонукає її до відвідування меморіалів, як вона емоційно реагує на ці простори і яким бачить їхнє значення у майбутньому. Це дослідження є спробою заглянути у внутрішній світ покоління, яке зростає у час війни, та зрозуміти, яким чином воно формує свою пам'ять – і майбутню історію.

Мета дослідження: дослідити вплив меморіалізаційних практик на свідомість молоді, а також визначити емоційний та соціальний відгук від відвідування місць пам'яті.

Об'єкт дослідження: меморіальні об'єкти, присвячені вшануванню загиблих в російсько-українській війні, розміщені у населених пунктах України.

Предмет дослідження: ставлення молоді до меморіалізації загиблих, їх участь у процесах вшанування пам'яті.

Завдання дослідження:

- 1) Проаналізувати основні соціологічні підходи до вивчення колективної пам'яті
- 2) Проаналізувати міжнародний та український досвід створення меморіальних об'єктів.
- 3) Дослідити меморіальні пам'ятки у Києві та Мощуні в контексті збереження колективної пам'яті про російсько-українську війну.
- 4) Провести соціологічне дослідження із застосуванням якісних методів для вивчення:
 - особистих уявлень, значень і трактувань поняття «місце пам'яті» серед молоді;
 - індивідуального досвіду взаємодії з меморіальними просторами;
 - емоційного впливу місць пам'яті на респондентів;
 - соціального контексту взаємодії з пам'яттю (спільні дії, ритуали, громадські ініціативи)

- 5) Запропонувати рекомендації щодо вдосконалення практик меморіалізації в Україні з урахуванням громадської думки.

Теоретична основа ґрунтується на вивченні наукових концепцій, пов'язаних із феноменом колективної пам'яті, соціальними функціями меморіалів та їх роллю у формуванні ідентичності спільнот.

Емпірична частина включає соціологічне опитування молоді щодо їхнього сприйняття місць пам'яті, частоти відвідування таких просторів та мотивацій долучатися до ініціатив на їх підтримку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗУМІННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ

1.1 Соціологічні підходи до розуміння поняття та структури колективної пам'яті

У сучасній соціології вивчення колективної пам'яті дедалі більше актуалізується у зв'язку з потребою осмислення наслідків травматичних подій, що залишають глибокий слід у свідомості суспільства. Колективна пам'ять виступає не лише як засіб збереження історичного досвіду, а й як важливий механізм формування ідентичності, переосмислення минулого та символічного впорядкування соціального простору. Вона проявляється у ритуалах, публічних просторах, наративах, практиках вшанування й символах, які формують спільне бачення історії.

На відміну від індивідуальної, колективна пам'ять функціонує за власною логікою: особисті спогади завжди вплетені у ширші соціальні контексти й опираються на вже закріплені у суспільстві образи, події та смисли [Киридон, 2009]. Інакше кажучи, здатність пам'ятати індивідуальне тісно залежить від колективних засобів осмислення досвіду. Пам'ять не є просто фіксацією фактів – це соціальна конструкція, яка відповідає актуальним запитам, цінностям і культурним потребам спільноти.

Фундаментальну роль у розробці концепції колективної пам'яті відіграв Моріс Хальбвакс, який визначав її як спільну реконструкцію взаємодію, що відображає групову ідентичність та підтримує її цілісність. Він підкреслював, що колективна пам'ять створюється завдяки соціальним ритуалам, символічним діям і матеріальним об'єктам, які виступають як носії пам'яті [Halbwachs, 1980]. Особливо показовою ця пам'ять стає у випадках воєнних конфліктів, де вона втілюється у формі меморіалізації – як офіційної, так і стихійної.

Ідея такого розрізнення не є новою. Так, історик Джон Боднар розглядає «суспільну пам'ять» як діалог або навіть протиборство між «офіційною» та «побутовою» культурами [Bodnar, 1992]. Подібні уявлення пов'язані із концепцією «контр-пам'яті», запропонованою французьким істориком Мішелем Фуко, який акцентував на впливі владних структур у формуванні колективної пам'яті і домінуючих інтерпретацій минулого [Foucault, 1977]. Фуко, зосередившись на впливі владних структур, вважав, що колективна пам'ять формується під їхнім тиском і має обмежену здатність поєднувати сенси різних історичних епох.

Олександр Бойко у статті «*Особливості структури колективної пам'яті*» виокремлює основні особливості офіційного і неофіційного рівнів колективної пам'яті [Бойко, 2014]:

Таблиця 1. Основні характеристики офіційної та неофіційної колективної пам'яті (за О. Бойком)

	Офіційний рівень колективної пам'яті	Неофіційний рівень колективної пам'яті
1	формується цілеспрямовано згори	формується стихійно знизу
2	характер пам'яті системний	характер пам'яті фрагментарний
3	базується на пануючій/офіційній ідеології	базується на феномені суспільних спогадів;
4	формується переважно шляхом конструювання	формується переважно шляхом реконструкції;
5	поширюється переважно через офіційні канали;	поширюється головним чином через міжособистісні контакти
6	служить, як правило, збереженню пануючого режиму, зміцненню діючої системи влади	служить зміцненню та консолідації колективу, збереженню його ідентичності;

	Офіційний рівень колективної пам'яті	Неофіційний рівень колективної пам'яті
7	основними і найвпливовішими носіями офіційної пам'яті є шкільні підручники та офіційні ЗМІ	носіями неофіційної пам'яті є архетипи, міфи, легенди, казки, чутки, плітки, анекдоти тощо (за певних обставин ці носії інформації можуть також активно використовуватися і «конструкторами» офіційної пам'яті)
8	підтримується формальними / офіційними структурами	підтримується неформальними структурами

У своїх працях Хальбвакс також звертає увагу на інше важливе поняття – історична пам'ять. Він підкреслює, що історична пам'ять виникає в той момент, коли «жива» соціальна пам'ять, тобто пам'ять безпосередніх свідків подій, починає зникати. Після їх відходу колективна пам'ять переходить у форму історичної пам'яті *«комплекс тих фактів, які зайняли найбільш важливе місце в пам'яті людей»* [Halbwachs, 1939, p. 16].

У статті «Чи має історія майбутнє? Проблемний начерк відповіді» польський дослідник В. Вернер посилається на професора В. Вжосека, який підкреслює, що фундаментом культури є пам'ять, зокрема її здатність зберігати тяглість. За його словами, історичний час виступає природним середовищем для пам'яті, оскільки забезпечує безперервну присутність подій та їхніх значень, що формують культурну спадкоємність [Werner, 2008]. Історична пам'ять має інституціоналізований характер, оскільки формується через шкільну освіту, науку, державні політики та музейні наративи. Вона менш емоційно насичена, але водночас – більш стабільна та формалізована. Історична пам'ять вибудовується у відповідності до певного офіційного канону, що зумовлює її здатність впливати на національну ідентичність і політичні орієнтири.

Французький історик П'єр Нора, розвиваючи ідеї Хальбвакса, увів поняття «місць пам'яті» (*lieux de mémoire*) – особливих просторів, де акумулюється

колективний досвід і де минуле стає символічно значущим. Такі місця можуть мати як матеріальну (пам'ятники, кладовища, архіви), так і нематеріальну природу (пам'ятні дати, ритуали, музика), і виконують функцію збереження спільної пам'яті в умовах фрагментації культурного простору. За Норою, інституціоналізація пам'яті нерідко є реакцією на загрозу її зникнення: саме тоді, коли пам'ять починає згасати, виникає потреба у фіксації її в певних формах. На думку Нори, соціальна пам'ять є нестабільною і постійно зазнає впливу соціальних, політичних і культурних змін. Він зазначає, що *«соціальна пам'ять є найменш сталою категорією масових форм пам'яті й піддається впливу з боку науки, політичної ідеології, різних форм і технологій маніпулятивного впливу»* [Nora, 1984]. За його словами, соціальна пам'ять зберігається у вигляді життєвого досвіду та інтелектуальних надбань, а її функціонування виявляється як у накопиченні (набутий досвід), так і у відтворенні (професійний досвід, матеріальні надбання). Соціальна пам'ять проявляється у пам'ятниках, музеях та фестивалях, які зберігають зв'язок з минулим і таким чином сприяють збереженню національної ідентичності. Вони є символічними нагадуваннями про минуле, культивують спільну пам'ять і допомагають утримувати соціальні групи разом.

На відміну від історії, яка ділить минуле на епохи, в пам'яті воно безперервне, пов'язане зі сучасністю. *«Минувшина цікавить нас не як віддалений об'єкт дослідження, але як пам'ять, що вирішальним чином визначає нашу сучасність»*, а відтак пам'ять прямо пов'язана з ідентичністю – *«ми лише тоді починаємо формувати нашу пам'ять, коли виходимо з певної конкретної ідентичності... Тому робота пам'яті є роботою зі створення власної ідентичності»* [Навіцький, У., 2009].

Соціальна пам'ять є більш гнучкою, вона формується не лише інституціями, а й звичайними громадянами, передається через щоденні практики, сімейні розповіді, соціальні медіа, неформальні освітні ініціативи. Важливу роль у її формуванні відіграють також просторові та візуальні елементи

– графіті, публічні меморіальні об’єкти, перформативні акти вшанування. На відміну від історичної пам’яті, соціальна пам’ять не прагне до канонічного викладу подій, а є полем для діалогу, суперечок та переосмислень.

У цьому контексті можна говорити про «трикутник пам’яті»: колективна пам’ять – як жива рамка ідентичності групи; історична – як формалізований, інституціоналізований її прояв; та соціальна – як багатоголосий, динамічний простір взаємодії офіційного і неофіційного.

Таблиця 2. Порівняння колективної, історичної, соціальної пам’яті

Критерій	Колективна пам’ять	Історична пам’ять	Соціальна пам’ять
Визначення	Сукупність спільних уявлень про минуле, притаманних певній соціальній групі	Інституціоналізоване уявлення про минуле, сформоване історичною наукою та державою	Пам’ять, що формується в повсякденному житті через досвід, емоції та міжособистісну взаємодію
Носії	Соціальні групи, спільноти, нації	Держава, академічні інституції, музеї, освітні установи	Суспільство в цілому, родини, громадські ініціативи, локальні спільноти
Форми прояву	Ритуали, пам’ятні дати, публічні простори, місця пам’яті	Підручники, архіви, офіційні хроніки, меморіальні закони	Історії з уст в уста, сімейні спогади, неформальні меморіали, графіті, флешмоби

Критерій	Колективна пам'ять	Історична пам'ять	Соціальна пам'ять
Джерело формування	Міжособистісна комунікація, груповий досвід, традиції	Державні інституції, історики	Культурні та комунікаційні процеси, медіа, школа, сім'я
Формалізація	Неформальна, органічна, передається усно.	Формалізована, документована, стандартизована	Поєднує формальні (інституційні) та неформальні (культурні) елементи
Функція	Формування ідентичності, збереження спільного минулого, консолідація учасників	Фіксація «об'єктивної» історії, легітимація державної версії подій	Емоційна обробка травм, підтримка соціальних зв'язків, живий зв'язок із минулим, підтримка культурної спадщини
Характер	Живий, гнучкий, змінний	Формалізований, нормативний	Плюралістичний, багатовимірний
Масштаб	Від локального до національного	Переважно національний, інституційний	Локальний, повсякденний рівень
Зв'язок із ідентичністю	Формує групову ідентичність	Формує національну ідеологію	Відображає соціальну динаміку

Критерій	Колективна пам'ять	Історична пам'ять	Соціальна пам'ять
Джерело пам'яті	Колективний досвід, переданий через соціальні механізми	Документальні джерела, академічні праці, архіви	Усна традиція, свідчення очевидців, культурні практики
Взаємозв'язок	Може відрізнятися або суперечити історичній пам'яті	Часто формує основу соціальної пам'яті, але може бути політизованою	Інтегрує елементи колективної та історичної пам'яті, адаптується до сучасних умов
Приклади в сучасному контексті	Вшанування Героїв Небесної Сотні, публічні простори, спільні ритуали	Державна концепція Другої світової, музейні експозиції про Голодомор	Стихійні меморіали на місцях загибелі, фотографії у соцмережах, родинні спогади

Таким чином, у сучасній соціології пам'ять розглядається не як пасивне збереження минулого, а як активний процес його конструювання, репрезентації та переживання. Колективна, історична та соціальна пам'ять взаємодіють у складному полі ідентичностей, політик і культурних практик. У контексті воєн, революцій чи інших кризових подій, пам'ять набуває особливої ролі – вона стає не лише інструментом, осмислення втрат, а й основою для творення майбутнього. Меморіалізація, місця пам'яті, символічні акти вшанування – є просторами, де пам'ять оживає, трансформується та об'єднує.

1.2 Підходи до створення місць пам'яті: принципи і критерії

У міському середовищі пам'ять про минуле закарбовується не лише в історичних наративах, а й у самому просторі – в архітектурі, ландшафті,

символах і фізичних маркерах. Саме ці елементи утворюють особливу символічну структуру, яку доречно аналізувати через поняття «ландшафт пам'яті». Згідно з концепцією А. М. Киридон, ландшафт пам'яті має двовимірну природу: *ментальну* та *фізичну*. Ментальний компонент охоплює сферу колективних уявлень, архетипів, символів і спогадів, що формуються внаслідок осмислення спільного історичного досвіду. Фізичний вимір, у свою чергу, включає матеріальні об'єкти, топографічні орієнтири й конкретні локації, які фіксують пам'ять у просторі, надаючи їй відчутної й візуальної форми [Киридон, 2013].

У такій перспективі місця пам'яті – це не лише архітектурні споруди чи ландшафтні елементи, пов'язані з конкретними подіями, а й результат соціальної взаємодії та колективної інтерпретації минулого. Вони виникають у процесі символічного узгодження значень у межах спільноти, сприяючи збереженню колективної пам'яті, формуванню національної ідентичності, підтриманню історичної тяглості, а також створенню простору для суспільного діалогу й емоційного опрацювання травматичного досвіду.

Одним із найяскравіших способів репрезентації таких змістів у міському середовищі є моральні об'єкти: пам'ятники, меморіали, пам'ятні знаки та інші символічно навантаженні елементи простору. Вони набувають значущого культурного виміру, адже не лише фіксують пам'ять про події чи особистостей, а й втілюють суспільні цінності, історичні наративи, що лежать в основі колективного уявлення про минуле. Водночас у сучасних умовах створення місць пам'яті відбуваються в умовах медіатизації суспільного простору. (ЗМІ дедалі більше впливають на формування уявлень про значущість подій, персоналій і просторових точок пам'яті. Таким чином, меморіалізація перестає бути суто технічним або адміністративним завданням – це складний соціокультурний процес, що потребує делікатного врахування емоцій, конфліктів, очікувань та потреб делікатного врахування емоцій, конфліктів, очікувань та потреб різних суспільних груп.

У цьому контексті постає потреба в чітких етичних засадах та принципах меморіалізації. Голова Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович (2024) запропонував концепцію «10 принципів меморіалізації», яка акцентує на таких фундаментальних засадах, як партисипативність, інклюзивність, правдивість, публічність, гуманність, актуальність та ідеологічна нейтральність. За умов дотримання цих принципів місця пам'яті зможуть бути не лише естетично довершеними, але й соціально значущими – такими, що сприяють консолідації суспільства, збереженню гідності людського досвіду і формуванню діалогу між минулим і майбутнім. [Дробович, 2024]

Таблиця 3. Десять принципів меморіалізації війни за концепцією
Антон Дробовича (2024)

Принцип широкої залученості або партисипативності	Увічнення пам'яті про війну має стати спільною справою всього суспільства або принаймні більшості. Для забезпечення, поширення історичної пам'яті та забезпечення її тривалості критично важливо залучати військових, цивільних, представників різних соціальних груп, громад та експертів.
Принцип публічності та ясності	створення меморіальних проєктів, від планування до реалізації, від перейменування вулиць до закладання меморіальних скверів, мають бути відкритим, зрозумілим і доступним для участі всіх зацікавлених сторін. Усі рішення повинні широко обговорюватися з громадою, експертами, громадськими організаціями.
Принцип правдивості	кожна розповідь про війну повинна базуватися на достовірних фактах, адже тільки правда здатна утвердити довіру до історичної пам'яті.
Принцип інклюзивності	розповідь про війну не може бути монополізована жодною групою. Вона має враховувати широкий спектр досвідів, щоб відобразити багатогранність подій і їх вплив на різні верстви суспільства.

Принцип рівності	право на пам'ять і вшанування є універсальним і не залежить від походження, національності, гендеру чи переконань. Винятком можуть бути лише ті, чий погляд суперечать гуманності, заперечують права людини, людську гідність або українську державність.
Принцип фахової добросовісності і	процес меморіалізації не може бути формальним або поверховим, здійсненим для виконання бюрократичних вимог. Він має бути продуманим і відповідати високим професійним стандартам.
Принцип актуальності та своєчасності	закликає уникати повторення застарілих або шаблонних практик. Меморіалізація повинна бути сучасною, продуманою та відкритою до критики
Принцип гуманності	меморіальні об'єкти повинні підкреслювати цінність людського життя, захищати права людини та мають уникати мови ненависті, агресії чи помсти, зберігаючи людську гідність.
Принцип етичності та екологічності	важливо враховувати традиції, звичаї і контекст спільнот, для яких створюються меморіали. Меморіалізація має бути чутливою до соціального та культурного середовища, забезпечувати гармонію з локальним контекстом.
Принцип ідеологічної нейтральності	вимагає уникати будь-якої ідеологічної заангажованості. У рамках державних заходів меморіалізації війни важливо дотримуватися принципу багатоманітності, відповідаючи конституційним засадам України, згідно з якими суспільне життя базується на політичній, економічній та ідеологічній багатоманітності. Меморіалізація має уникати нав'язування будь-якої ідеології, залишаючись відкритою до різних точок зору.

Ці принципи формують основу для розробки меморіальних ініціатив, які мають не лише вшанувати загиблих, але й стати прикладом моральної зрілості, гуманізму та єдності українського суспільства.

У рекомендаціях щодо заходів, пов'язаних зі збереженням та вшануванням пам'яті учасників, жертв та подій Російсько-української війни (2024) виокремлюють ключові критерії, якими повинні бути наділені місця пам'яті. Серед них:

1. *Просторове розташування.*

Об'єкти мають бути безпосередньо пов'язані з подіями війни. Їх слід розміщувати так, щоб вони не порушували приватного простору мешканців, але залишалися візуально доступними. Варто враховувати вже наявні місця стихійної меморіалізації.

2. *Інформаційне наповнення.*

Стенди мають бути компактними, двомовними, лаконічними та виконаними в єдиному стилі. Обов'язкова інклюзивність – наявність шрифту Брайля, пандусів, зручних підходів.

3. *Місце для вшанування.*

Необхідна зона для покладання квітів, спогаду, пожертв чи мовчазного перебування. Це можуть бути алеї, меморіальні зони, каплиці або спеціально облаштовані майданчики.

4. *Мінімальна інфраструктура.*

Паркування, санітарні вузли, криті місця для відпочинку мають забезпечити комфорт відвідувачів. Проекти повинні узгоджуватись із потребами місцевих громад (УІНП, с. 7).

Усвідомлення місць пам'яті як соціальних конструктів, що виникають у процесі колективного осмислення трагічного досвіду, вимагає етичного, інклюзивного та фахового підходу до їхнього створення. Меморіали повинні не лише зберігати свідчення про війну, а й бути просторами рефлексії, діалогу й суспільного єднання. Вони мають відповідати потребам живих – родин загиблих, громад, нації загалом – і водночас залишатися делікатними, достовірними та відкритими до різних поглядів.

Принципи, запропоновані фахівцями, зокрема УІНП, окреслюють ціннісні орієнтири, які допомагають уникнути формалізму та ідеологічного тиску. Дотримання цих засад сприяють створенню місць пам'яті, які зберігають гідність людського досвіду і формують інклюзивну культуру пам'яті, здатну об'єднувати, а не розділяти.

1.3 Практики меморіалізації в Європі як спосіб збереження колективної пам'яті

З точки зору соціології, меморіали відіграють ключову роль у збереженні та трансляції колективної пам'яті. Вони слугують не лише візуальним нагадуванням про минулі події, а й виступають соціальними конструктами, через які суспільство артикулює свої цінності, ідентичність, спільну історію. Меморіалізація – це процес, у якому суспільство формує уявлення про минуле, визначає, що варто пам'ятати, а що – ні, і яким чином ці спогади передаватимуться майбутнім поколінням. Меморіали стають осередками соціальної взаємодії, де пам'ять набуває матеріального втілення, а символічні форми нагадування сприяють як індивідуальному, так і колективному осмисленню травматичних подій. Через них суспільство може не лише вшановувати жертв, а й проводити рефлексію над причинами трагедій, осмислювати досвід минулого та виробляти колективні уроки на майбутнє. Міжнародний досвід демонструє різноманітність підходів до меморіалізації, які поєднують символіку, інтерактивність та просторову інтеграцію.

Меморіал жертвам Голокосту (*нім.. Denkmal für die ermordeten Juden Europas*), відкритий у 2005 році у Берліні, є символом пам'яті про шість мільйонів євреїв, убитих під час нацистського режиму. 2711 бетонних стел різної висоти створюють у відвідувачів відчуття тісноти та загубленості, символізуючи страхи й ізоляцію жертв Голокосту. Підземний музей, інтегрований у меморіал, дає змогу глибше зрозуміти історію трагедії, поєднуючи символічний та освітній аспекти (Олеся Котубей-Груцька). Меморіал має на меті не лише вшанувати

пам'ять жертв, але й спонукати суспільство до роздумів про наслідки нацизму та важливість пам'ятати про цю трагедію, щоб уникнути її повторення в майбутньому. Як зазначає архітектор Пітер Айзенман «Меморіал виконає свою функцію тільки в тому разі, якщо він провокуватиме, оскільки це допоможе підтримати дискусію про причини Голокосту та про те, як уникнути повторення такої трагедії» (Олеся Котубей-Геруцька). Цей меморіал став місцем пам'яті для відвідувачів та місцевих жителів.

Іншим прикладом символічної меморіалізації є скульптура «Подорожні стільці» в Кракові. Сімдесят порожніх металевих стільців, розташованих на бруківці площі, відображають втрату багатьох людей, депортованих і вбитих під час війни. Кожен стілець – це мовчазне нагадування про зниклу присутність, відсутність тих, кого більше немає і не буде поруч, про місце за столом, яке назавжди залишилось порожнім. Простір площі, відкритий і доступний, перетворився на живий меморіал, який щодня привертає увагу до жахів Голокосту та закликає пам'ятати про трагедії, щоб уникнути їх повторення [Радіо Свобода, 2005].

Меморіал «Взуття на річці Дунай» (угор. *Sipők a Duna-parton*) у Будапешті вражає своєю простотою та мінімалізмом, які глибоко передають трагедію Голокосту. Шістдесят пар бронзового взуття на березі річки, символізують євреїв, розстріляних членами угорської нацистської партії «Схрещені стріли» у 1944-1945 роках. Жертвам наказували знімати взуття, яке потім використовувалося або продавалося, а їхні тіла скидалися у воду. За оцінками, тисячі людей стали жертвами цих злочинів, і багато з них ніколи не були знайдені. Позаду експозиції встановлена кам'яна лавка з пам'ятними табличками трьома мовами: угорською, англійською та івритом, що містять напис: «*To the memory of the victims shot into the Danube by Arrow Cross militiamen in 1944 – 45 Erected 16 April 2005*» (на згадку про жертв, розстріляних на Дунаї ополченцями «Схрещених стріл» у 1944- 45 Установлено 16 квітня 2005»). Це місце сповнене символізму: історичний контекст, глибокий сенс деталей та емоційна атмосфера

створюють простір для роздумів і співпереживання. Щороку тут проходять акції пам'яті, зокрема «Марш живих», під час якого вшановують жертв Голокосту. У 2022 році меморіал став також місцем вшанування пам'яті загиблих у російсько-українській війні, зокрема у Маріуполі [Українська правда, 2022; River Danube Budapest, 2015].

З соціологічної точки зору, такі місця пам'яті є важливими не лише як форми вшанування жертв, але й як простори, де колективна пам'ять набуває матеріального втілення. Вони демонструють, як історичний досвід закріплюється у фізичному просторі міста, стаючи частиною повсякденного середовища, і при цьому не втрачає глибини та змістовного навантаження. Різноманітність форматів – від монументальних архітектурних ансамблів до стриманих, але емоційно насичених символів – свідчить про здатність пам'яті набувати різних форм візуалізації. Ці форми стають потужними соціальними інструментами: вони сприяють формуванню колективної ідентичності, відкривають простір для публічної розмови про минуле, та забезпечують передачу травматичного досвіду наступним поколінням. Меморіали, подібні до наведених, мають потенціал стимулювати як індивідуальне осмислення, так і широку суспільну рефлексію щодо історичних подій, їх причин і наслідків.

1.4 Меморіали Києва: простори жалоби, пам'яті та громадської участі

В міському ландшафті Києва спонтанні меморіали постають як динамічні місця громадського самовираження і пам'яті. Імпровізовані вшанування, що часто складаються з квітів, свічок, фотографій, прапорців і послань, не лише відображають індивідуальне горе, а й слугують осередками колективної жалоби та солідарності. З позиції Зигмунта Баумана, справжнє єднання неможливе без морального виміру, який він визначає як «буття для» (*für sein*). Це «буття для» знаходить вираження у стихійних меморіалах, які закликають до моральної відповідальності за загиблих і постраждалих. Ці об'єкти не лише зберігають пам'ять, але й стимулюють дії, спрямовані на підтримку тих, хто продовжує

боротися, і виявлення солідарності з іншими членами суспільства [Bauman, Z., 1993].

У столиці поява таких меморіалів у кризові моменти ілюструє глибоку потребу в тому, щоб публічні простори вміщували емоційну реакцію на втрату, перетворюючи звичайні місця на сакральні місця пам'яті. У той час як інституційні меморіали можуть артикулювати офіційні наративи, спонтанні меморіали уможливають більш гнучке та особисте переосмислення пам'яті, забезпечуючи платформу для різних голосів у громаді. Ці місця кидають виклик традиційним уявленням про сталість меморіалізації, підкреслюючи важливість безпосередності та спільного людського досвіду в колективному опрацюванні травми. Міністр культури та інформаційної політики Ростислав Карандеєв під час круглого столу, організованого Українським інститутом національної пам'яті, підкреслив, що концепція меморіалізації покликана об'єднати суспільство навколо спільних цінностей і зберегти пам'ять про важливі події як моральний дороговказ для наступних поколінь. Він наголосив, що меморіали є не лише способом увічнення героїв, а й нагадуванням про те, якими принципами та ідеалами має бути наповнене життя [Український інститут національної пам'яті, 2024].

Особливо символічним у цьому контексті є Майдан Незалежності – центральна площа Києва, яка в умовах триваючої російсько-української війни стала простором колективної жалоби та осмислення національної трагедії. Стихійні меморіали, що постійно виникають тут, відображають глибокий біль та втрати сучасного суспільства. Водночас вони виступають потужними символами, що нагадують про значущість поточних подій. Ці об'єкти трансформують публічний простір, який раніше асоціювався з місцем зустрічей і соціальної взаємодії, у простір пам'яті, скорботи та роздумів.

Меморіальні місця на Майдані формують особливий досвід взаємодії із трагічними подіями, який резонує у свідомості громадян, впливаючи на політичні оцінки та емоційне сприйняття. Найджел Трифт описує цей феномен

як «думка в дії» – меморіальні практики, що стимулюють скорботу, водночас генерують потужний етичний імпульс солідарного обов'язку [Thrift, 1996]. У цьому контексті скорбота постає не лише як реакція на втрату, а як спосіб формування морального зв'язку між членами суспільства. Ці міні-меморіали та їхні ритуальні компоненти утверджують ідею, що пам'ять про загиблих – це не лише збереження теперішнього, але й моральний виклик, спрямований у майбутнє [Thrift, 1996].

Рисунок 1. Майдан Незалежності

У 2018 році в межах проєкту «*War is just around the corner*» Олесь Кромпліас встановив на вулицях Києва залізні фігури-пластини як символічне нагадування, що війна на сході триває. Ці фігури промовисто вказували, що за звичною статистикою втрат ховається справжня, жива трагедія. Вони, без слів, але з великою силою наголошували: у вас тут мирне життя, а війна насправді набагато ближче, ніж ви усвідомлюєте.

Рисунок 2 [Freedom, 2018]

За даними загальнонаціонального опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у січні 2025, найбільш пріоритетними для вшанування подіями респонденти назвали участь у бойових діях на фронті (66%) та волонтерську підтримку (59%). Щодо форм увічнення пам'яті, перевага віддається соціально орієнтованим ініціативам – допомозі родинам загиблих (52%) та створенню документальних або художніх фільмів (48%). Набагато менше підтримки отримали символічні або ритуальні методи меморіалізації, як-от закладення алей пам'яті (24%), перейменування вулиць (13%), організація поїздок до місць бойових дій (13%) чи проведення пам'ятних спортивних заходів (10%) [Соціологічна група «Рейтинг», 2025].

Отже, можна зробити висновок, що суспільна пам'ять про війну глибоко переплітається з потребою емоційного зв'язку, соціальної справедливості та культурного осмислення втрат. Публічні простори, зокрема, і Майдан Незалежності, є не лише місцями фіксації колективної скорботи, це і живі арени, де розкриваються очікування громади щодо людяності, етики та інтеграції пам'яті у буденне міське життя.

Стихійні меморіали активістів стають осередками там, де суспільство вчиться говорити про біль, пам'ятати й переживати втрату разом. Меморіали війни важливі лише не як самі фігури загиблих, а як простір громадської присутності людини, де вона і відчуває себе частиною спільноти, яка не мовчить. Це спосіб сказати: ми пам'ятаємо, ми разом, ми не байдужі. Ці меморіали не нав'язані «згори», а виникають ізсередини, з особистих і колективних імпульсів – саме тому вони такі щирі й промовисті. Дані дослідження свідчать про

переорієнтацію суспільної уваги з традиційних, формальних способів увічнення пам'яті на практики, які мають реальну емоційну, соціальну та культурну значущість. Для більшості українців важливим є не просто символічне вшанування загиблих, а конкретна підтримка тих, хто постраждав – родин полеглих, волонтерів, учасників бойових дій. Також помітна тенденція до осмислення війни через сучасні засоби – документальне кіно, художні форми, які сприяють емоційній емпатії та збереженню пам'яті у живій, доступній форм.

Перспективним напрямком подальших досліджень може стати збирання усних історій тих, хто залишає на меморіалах особисті знаки пам'яті: квітку, записку, прапорець. Через ці жести можна простежити, як індивідуальні акти перетворюються на колективну пам'ять. Також доцільно дослідити «життєвий цикл» таких меморіалів у місті: хто є ініціатором, хто підтримує існування, коли й чому вони зникають – і що залишається після них у публічному просторі та в свідомості місцевих жителів.

1.5 Меморіалізація в Мощуні: від стихійної пам'яті до впорядкованого меморіалу

Мощун – одне з ключових місць героїчної оборони Києва під час російсько-української війни. Село стало символом спротиву, адже саме тут точилися запеклі бої, які зупинили просування російських військ до столиці. Перші стихійні елементи пам'яті з'явилися на місцях боїв одразу після звільнення території. Місцеві жителі та волонтери почали встановлювати тимчасові хрести, квіти, прапори, а також інші символи пам'яті, пов'язані із загиблими військовими.

З часом вшанування пам'яті вийшло на новий рівень. Завдяки зусиллям родин загиблих було створено благодійний фонд імені Бадрі Лолашвілі – освітянина, який загинув у боях за Мощун. Цей фонд став ініціатором створення постійного меморіального комплексу. Меморіал «Янголи Перемоги», встановлений на місці боїв, став центральним елементом комплексу. Меморіалом зараз опікується музей-заповідник військової звитяги. Це місце, яке вже має значення національного масштабу.

Рисунок 3 [Олександр Сотников, 2024]

На презентації ідей меморіальних проєктів платформи Past / Future / Arts (Минуле / Майбутнє / Мистецтво) учасники поділилися новими підходами до вшанування пам'яті. (**платформа займається реалізацією меморіальних, дослідницьких та мистецьких проєктів, а також організовує дискусії, залучаючи широку аудиторію до осмислення минулого**). Художники, архітектори та дослідники, які стали учасниками ініціативи, запропонували цікаві й глибокі ідеї.

Саша Курмаз запропонував екологічний і чутливий підхід до створення меморіалу в Мощуні. Його ідея ґрунтується на принципі мінімального втручання у природний і історичний ландшафт місця, де відбувалися бойові дії. Простір, який зараз є меморіальною частиною, сам по собі має велику символічну цінність, оскільки містить численні артефакти війни: окопи, вирви, поламані дерева, пробоїни. Ці сліди боїв несуть у собі потужне свідчення минулих подій, тому Курмаз вважає важливим зберегти їх у тому автентичному вигляді, в якому вони зараз перебувають.

Однак він також звертає увагу на потреби громади, сімей та близьких загиблих, які вже розпочали свої власні стихійні ритуали вшанування. Люди

обирають дерева, прикрашають їх фотографіями, малюнками, квітами, надаючи їм особливого символічного значення. На думку художника, ці ритуали є важливою частиною процесу пам'яті, і будь-яке втручання повинно враховувати цей аспект. Тому Курмаз уникає пропозицій, які передбачають масштабне будівництво чи створення штучних елементів, що можуть зруйнувати природний контекст місця.

Замість цього він пропонує дві форми вшанування пам'яті, які зберігають органічність простору:

1) *Збереження дерев із табличками.* Якщо дерево зруйноване, його можна консервувати в такому вигляді, як є, і прикріплювати до нього меморіальну табличку. Табличка стане уніфікованим елементом, який міститиме інформацію про загиблого. Ця форма дозволяє упорядкувати існуючу різнобарвність стихійних рішень і водночас залишити простір максимально природним (рис. 4)

2) *Меморіальні клумби.* У випадках, коли дерева загинули чи не можуть бути використані, він пропонує створювати меморіальні клумби для висаджування нових дерев. Цей процес стане символом пам'яті, що продовжує жити через зростання рослин. Таким чином, простір залишається автентичним, а меморіальні елементи гармонійно вписуються в ландшафт (рис. 5)

Концепція Курмаза підкреслює ідею пам'яті, яка не зупиняється, а зростає, не забруднюючи простір зайвими елементами, що порушують зв'язок з реальністю подій. Такий підхід сприяє створенню місця, яке залишається живим і відкритим для майбутніх поколінь [Past / Future / Art, 2024].

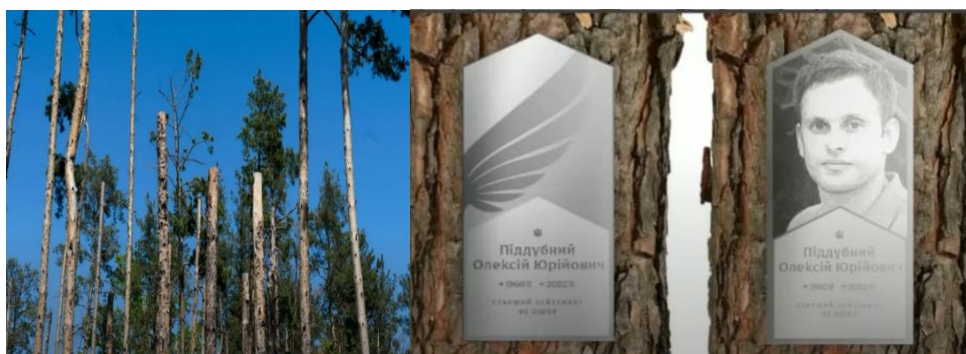

Рисунок 4

Рисунок 5 [Past / Future / Art, 2024]

Руслан Савчук, мешканець Ірпеня, запропонував ідею відродження лісу як символ життя. Місце в Мощуні, де планується меморіал, за словами Савчука, не дуже комфортне: поламані сосни, відкритий простір, спека. Його бачення полягає в висадженні дерева, які стануть живими пам'ятниками- символами душ загиблих, а приємна тактильна кора створить можливість відчуття їхньої присутності для рідних навіть після їхньої втрати. Наприклад, чорна вільха, що символічно пов'язана з бригадою «чорних запорожців», або ясени, які є ендеміками цих місць, можуть стати частиною відновленого лісу.

Ключовим елементом меморіалу стане камінь, який символізуватиме серце. З каменя буде текти джерело води, яке живитиме висаджені дерева. Цей елемент буде символом трагізму і відродження, вміщуватиме своєрідну дуальність: кров як символ втрат і вода як символ життя. Джерело стане також місцем для ритуалів, дозволяючи рідним і громадам проводити церемонії вшанування.

Особливий аспект ідеї полягає в створенні системи посадок і струмків таким чином, що з висоти це місце виглядатиме як силует людини. Цей задум втілює ідею пам'яті про кожну окрему особистість у масштабному контексті людяності та спільності.

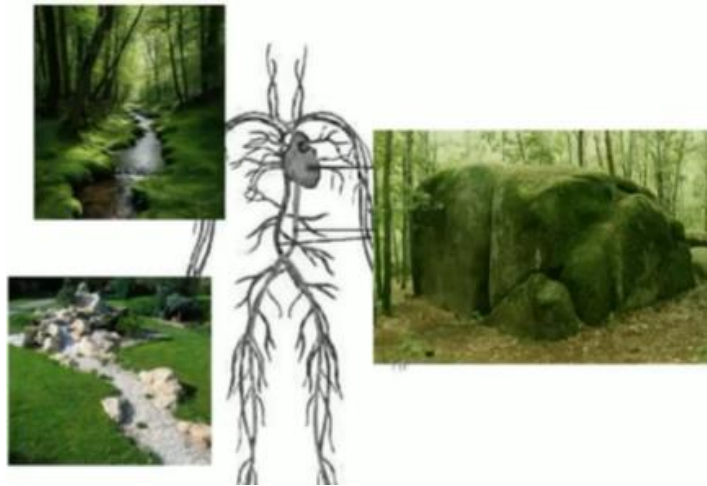

Рисунок 6 [Past / Future / Art, 2024]

Таким чином, приклад Мощуна показує, як стихійна пам'ять, що виникла як емоційна реакція на втрати, може поступово перерости в осмислений, впорядкований меморіальний простір. Важливо, що цей процес відбувається не лише через формальні ініціативи, але й завдяки участі місцевої громади, родин загиблих і митців, які пропонують нові, етичні та екологічні способи вшанування. Підхід, заснований на збереженні автентичного ландшафту та вже існуючих символічних практик, дає змогу сформувати простір, що зберігає правдивість війни, повагу до пам'яті та відкритість до живої участі. Мощун стає прикладом того, як меморіалізація може поєднувати особисту та колективну пам'ять, формуючи нову якість культури вшанування в Україні.

Висновки до першого розділу

У межах першого розділу було здійснено теоретичне занурення в проблематику колективної пам'яті як ключового соціального феномену, що формує рамки суспільного бачення минулого. Аналіз сучасних соціологічних підходів дозволив осмислити пам'ять не як застиглу фіксацію історичних подій, а як динамічний і багатосаровий процес, який водночас відображає, транслює й перетворює суспільні уявлення про минуле.

У розділі було окреслено базові теоретичні концепції – від класичних підходів Моріса Хальбвакса до пізніших розробок П'єра Нори, Мішеля Фуко,

Вітольда Навіцького. Зокрема, розмежовано поняття колективної, історичної та соціальної пам'яті, кожне з яких має власні джерела, механізми передачі, ступені формалізації та соціальні функції. Колективна пам'ять виступає як простір збереження та ретрансляції групової ідентичності; історична пам'ять інституалізує минуле у вигляді наративів, що проходять через систему освіти, науки й політики; соціальна пам'ять, у свою чергу, живе у міжособистісних комунікаціях, локальних ініціативах і щоденних практиках вшанування.

У межах розділу було окреслено особливості взаємодії офіційної та неофіційної пам'яті, а також механізми, за допомогою яких здійснюється фіксація минулого – через матеріальні об'єкти, ритуали, публічні простори, символи та повсякденні практики. Особлива увага приділялася ролі місць пам'яті як соціальних конструктів, які не лише зберігають свідчення про минуле, а й слугують платформою для публічної рефлексії, діалогу та емоційного опрацювання спільної травми.

Розкрито концепцію ландшафту пам'яті, що поєднує ментальні уявлення й фізичні маркери в міському середовищі. Підходи до створення таких місць були розглянуті через призму етичних принципів, зокрема на основі концепції «10 принципів меморіалізації» Антона Дробовича, які акцентують на партисипативності, правдивості, гуманності та інклюзивності як наріжних засадах формування пам'яті в умовах демократичного суспільства.

Отже, перший розділ окреслив складну й багатовимірну картину того, як сучасне суспільство пам'ятає і яким чином ця пам'ять втілюється у просторі, в практиках і в ціннісних виборах. Усі ці аспекти створюють концептуальну основу для подальшого емпіричного дослідження: зокрема, ставлення молоді до місць пам'яті та способів вшанування загиблих у війні.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ МОЛОДІЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО МЕМОРІАЛЬНИХ ПРАКТИК ВШАНУВАННЯ

2.1 Методи дослідження

В межах написання кваліфікаційної роботи нами було проведене дослідження, спрямоване на виявлення мотивацій відвідування місць пам'яті, емоційного впливу цих практик та соціального контексту, в якому вони існують. Крім того, в межах цього дослідження ми намагалися розглянути суспільні механізми конструювання пам'яті, виявити особливості сприйняття меморіальних практик молоддю та виявити фактори, що впливають на формування таких практик у молоді.

В ході дослідження нами було використано якісні методи, зокрема метод глибинного напівструктурованого інтерв'ю. Зважаючи на те, що тема є доволі чутливою, цей метод, на нашу думку, є найбільш ефективним. Він дає змогу краще зрозуміти особисте ставлення респондентів до меморіальних об'єктів і дозволяє говорити про досвід вшанування загиблих у більш довірливій атмосфері.

Метою дослідження нашої кваліфікаційної роботи стало виявлення того, як взаємодія з меморіальними просторами впливає на внутрішній стан молодих людей, які емоції це викликає, які смисли вони вкладають у відвідування таких місць та які соціальні очікування формуються навколо цих практик. Глибинні інтерв'ю дозволили простежити індивідуальні реакції, досвід, ставлення та можливі причини залучення або дистанціювання молоді щодо меморіалізації. Ми прагнули не лише описати поведінку респондентів, а й краще зрозуміти, як формується символічне значення місць пам'яті в їхньому світогляді.

З огляду на це, наше дослідження охопило такі аналітичні завдання:

- з'ясувати, як молодь визначає та розуміє сам феномен «місця пам'яті»;

- дослідити мотивації та причини, які спонукають або, навпаки, стримують молодих людей від відвідування таких місць;
- простежити емоційні стани, які супроводжують контакт із меморіальними об'єктами;
- проаналізувати соціальний контекст відвідування: участь у ритуалах, громадських ініціативах;
- виявити бар'єри та внутрішні установки, що впливають на дистанціювання від меморіалізаційних практик;
- зафіксувати очікування респондентів щодо подальшого розвитку культури пам'яті

Респондентами в ході нашого дослідження є молодь віком від 18 до 30 років, що проживає у населених пунктах, містах (25000 тис. +). Вибірка формувалася за методом «снігової кулі». У процесі дослідження було прийнято рішення виключити з вибірки респондентів родини загиблих військових та тих, у кого є військові в сім'ї. Це дозволило зосередитися на ширшому соціальному контексті та отримати більш об'єктивну картину ставлення до практик меморіалізації в суспільстві, не враховуючи вплив особистого болю.

Загальна кількість інтерв'ю складає 12 респондентів: 6 жінок та 6 чоловіків, чим ми намагалися забезпечити рівновагу у дослідженні з огляду на гендерні особливості сприйняття практик меморіалізації.

Оскільки ми не намагалися отримати великий обсяг даних, досягти репрезентативності, а мали на меті апробувати інструмент для подальших досліджень з теми, така кількість респондентів є достатньою для первинного аналізу.

Інтерв'ю проводилися в онлайн форматі через відеозв'язок Zoom чи Google Meet (зручні для респондента платформи). Орієнтовна тривалість кожного інтерв'ю – 20-35 хвилин.

Інтерв'ю складалося із чотирьох основних блоків:

1) Вступний блок (знайомство) – спрямований на створення довірчої атмосфери та виявлення загального розуміння респондентами понять «місце пам'яті» та «меморіалізація».

2) Блок про відвідування місць пам'яті – відвідування, мотивації та досвід взаємодії респондентів із меморіальними просторами.

3) Емоційний блок – емоції респондентів під час перебування у місцях пам'яті, зміни настрою після візиту, спостереження за емоційною реакцією інших відвідувачів, а також міркування щодо причин байдужості до таких місць з боку окремих людей.

4) Рекомендаційний – очікування щодо меморіалізації та бачення ролі держави та громадських організацій у цьому процесі.

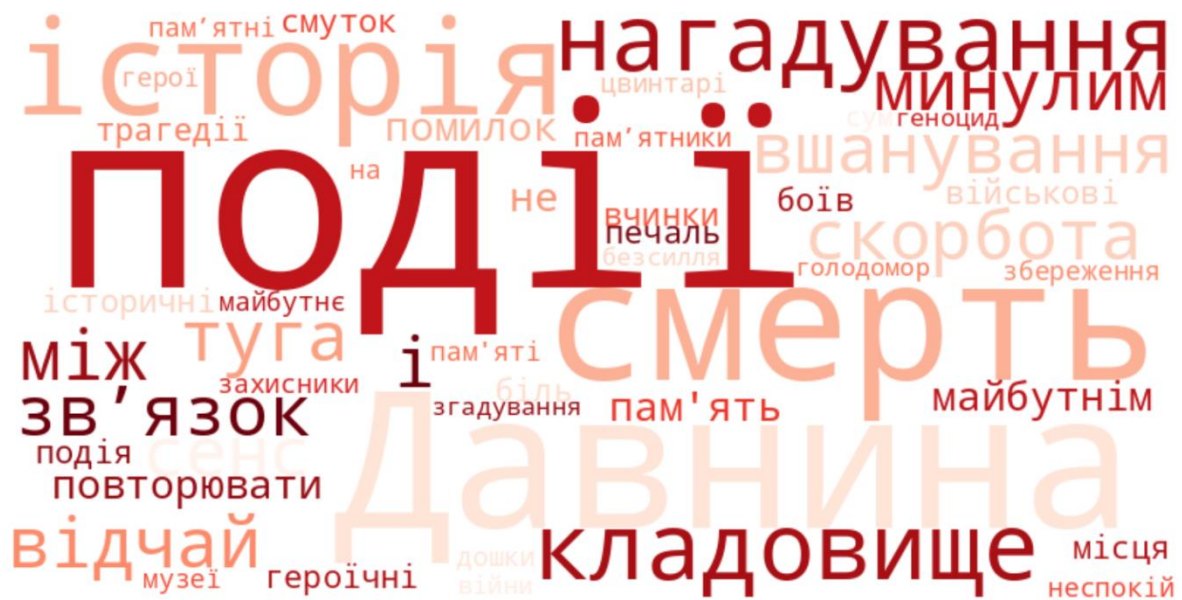
Перелік питань формувався таким чином, щоб отримати інформацію, релевантну до теми та завдань роботи.

Отже, описана структура інтерв'ю дозволила нам послідовно розкрити поняття, мотивації, емоційні реакції та очікування респондентів щодо меморіалізації, що є важливим для комплексного аналізу теми. Загальна кількість інтерв'ю відповідає завданню апробації інструменту для подальших масштабних досліджень. Таким чином, методологічна основа закладає міцний фундамент для подальшого глибинного дослідження суспільних практик пам'яті.

2.2 Аналіз досвіду відвідування місць пам'яті

Загалом респонденти розглядають місця пам'яті як фізичні простори, що зберігають спогади про минулі події. Респонденти визначили їх як простори, що допомагають не забувати важливі моменти історії та трагедії: *«зв'язок між минулим і майбутнім, що допомагає суспільству пам'ятати, розуміти та не повторювати помилок»*. *«спосіб зберегти історію та важливі події для майбутніх поколінь.»*

Меморіалізація, за словами респондентів, є процесом закріплення пам'яті про певні події чи особистості. У відповідях простежується думка, що вона має не лише історичне, а й виховне значення: *«Це процес, що не лише вшановує загиблих, але й сприяє формуванню національної свідомості, соціальної єдності та міжнародної підтримки»*. Асоціації з цими поняттями у респондентів здебільшого викликають смуток, скорботу, військові події, а також почуття обов'язку перед загиблими.

(Давнина, смерть, історія, нагадування, кладовище, вшанування, сенс, нагадування, події, нагадування, скорбота, туга, відчай, зв'язок між минулим і майбутнім, пам'ять, не повторювати помилок, історичні події, трагедії, героїчні вчинки, місця боїв, військові, смуток, біль, печаль, подія, збереження пам'яті на майбутнє, пам'ятники, пам'ятні дошки, музеї, цвинтарі, герої-захисники, сум, неспокій, нагадування, згадування, безсиля, війни, голодомор, геноцид).

2.3 Ставлення молоді до меморіалізації

Більшість опитаних підтримують вшанування пам'яті загиблих через меморіали та пам'ятники. Вони зазначають, що це необхідний спосіб збереження історичної пам'яті, що формує цінності свободи, честі та гідності. *«Люди, які*

вложили своє життя: і духовне і фізичне, свою думку, дії, для того, щоб покращити життя у своєму місті, країні [...]».

Однак, були висловлені і деякі критичні зауваження щодо традиційного формату меморіалізації. Декілька респондентів наголосили, що пам'ятники самі по собі можуть не привертати достатньої уваги, якщо вони не наповнені змістовними асоціаціями. Наприклад, один із респондентів висловив думку, що *«...мені здається, що якісь меморіальні «сакральні» місця треба наповнювати сенсами можливо більш інтимними, створювати асоціації, а не суто зображати певну «величність» через пам'ятник. Можливо тоді це працювало б краще».*

Щодо відвідування місць пам'яті погляди дещо різняться, проте загальна тенденція свідчить про усвідомлення їхньої важливості. Більшість респондентів зазначили, що спеціально не відвідують місця пам'яті, але якщо проходять повз, можуть зупинитися, вдивлятися в кожне фото чи подумки вшанувати загиблих: *«і з сумом та щирими співчуттями рідним дякую кожному за наш новий ранок», «Ні, спеціально не відвідую. Деякі пам'ятки чисто по дорозі можу вшанувати поглядом, зупинитися, проявити навіть емоційну повагу до людей, які загинули.»*

Причинами рідкого відвідування місць пам'яті пояснюють відсутністю таких місць поблизу їхньої місцевості (де проживають), обмеженістю часу, емоційною складністю. Візити до меморіалів викликають важкі переживання, тому їх свідомо уникають: *«не тому, що не шаную, а тому що це важко морально».* *«Чим більш індивідуальним є спогад, наприклад, про моє рідне місто, драмтеатр, знайомих, то я можу і заплакати, бо я маю дуже багато спогадів...»*, *«завжди на душі дуже важко, і ти ніби окунаєшся знову в усі ті переживання та емоції втрати.»*

Окрему групу складають ті, хто регулярно або у визначені дні приходить до меморіалів, вважаючи це важливою частиною свого життя. *«Місця пам'яті загиблих воїнів відвідую, особливо коли в мене є вільний час. Знаходячись у центрі нашого міста, я завжди приходжу до Алеї слави наших героїв.»* Для таких людей

відвідування є не лише актом скорботи, а й способом висловлення вдячності та усвідомлення відповідальності перед тими, хто віддав життя за незалежність країни. *«Я досить часто відвідую місця пам'яті загиблих. Безпосередньо це трапляється на визначені свята і пам'ятні дні», «при кожній нагоді я відвідую такі місця, обов'язково вклоняюся перед кожним місцем пам'яті загиблих воїнів».*

Щодо останнього досвіду, одна з респонденток, нещодавно повернувшись в Україну, відчула глибоке емоційне потрясіння, побачивши, наскільки зросла кількість меморіальних дошок загиблих воїнів. Вона поділилася своїми відчуттями: *«Я довго не була в Україні, і в перші дні після повернення пішла туди й побачила, наскільки більше їх стало [уточн.: меморіальних дошок загиблих воїнів]. Я зупинилася, просто мовчки стояла і думала. Наприкінці зняла на камеру, опублікувала в сторіс в Instagram і додала текст англійською, щоб мої іноземні друзі бачили, що відбувається тут. Мені хотілося поділитися цим.»*

Інші респонденти відзначають, що, проходячи повз меморіали, можуть випадково побачити знайоме ім'я чи обличчя, що змушує їх зупинитися, згадати загиблого, покласти квіти або просто вшанувати пам'ять.

«З кожним днем з'являються нові імена. [...] Серед них – знайомі обличчя, батьки моїх вихованців...наповнює невимовний сум, тяжке переживання на серці», «Одного разу, коли я йшла містом на роботу, я побачила меморіальну дошку моєму однокласнику... він навчався в гідро... а торік загинув на війні. Він був у ЗСУ...».

Простір для вшанування пам'яті на думку респондентів має бути організований таким чином, щоб відповідати як суспільним, так і індивідуальним потребам. Важливо, щоб такі місця виконували функцію нагадування про події минулого, сприяли збереженню історичної пам'яті та водночас забезпечували умови для глибокого особистого переживання.

Одним із ключових аспектів є розташування меморіальних просторів. Відкриті громадські місця, такі як площі, парки чи центральні вулиці міст, дозволяють інтегрувати пам'ять у повсякденне життя суспільства. Вони привертають увагу перехожих і туристів, спонукаючи до осмислення історичних подій. *«Мені насправді дуже подобається ідея Майдану з прапорами, бо це таке місце, через яке проходить багато людей і це туристичний об'єкт, тому воно привертає увагу. Мені здається що люди також не будуть самі йти цілеспрямовано кудись, щоб пережити ці емоції, тому мабуть воно краще працюватиме у відкритих зонах.»*

«Місця пам'яті, безперечно мають бути відкритими для всіх і розташовуватися в громадських зонах. Ніхто, і ніким не має, і не може бути забутий... Ці воїни поклали своє життя за наше світле майбутнє!!! Це дуже важливо знати та пам'ятати кожному з нас! Це дуже важливо сім'ям загиблих. Бачити, що їхня рідна душі і серцю людина, віддала своє життя недаремно.»

Важливим фактором також є доступність: простір має бути зручним для відвідування. *«Якщо важко буде добиратися до того місця, де буде знаходитися меморіал чи місце пам'яті, то люди будуть дуже рідко туди приходити, тому потрібно буде організувати туди трансфер, щоб люди могли легко добратися в будь-який чи конкретний час, а особливо в дні пам'яті.»*

Попри загальну підтримку ідеї відкритості та видимості меморіалів, серед респондентів також простежується потреба в балансі між сакральністю та живим повсякденням. Частина учасників дослідження звертає увагу на те, що надмірна концентрація об'єктів пам'яті у громадських просторах може призводити до втрати інших функцій міського середовища – рекреаційних, культурних, святкових.

«У мене є маленька донечка, і ми часто гуляємо з нею в парку, на алеї. Це наше улюблене місце для прогулянок. Але останнім часом усе довкола буквально заставлено меморіальними дошками. Я, як мама, розумію: про загиблих потрібно пам'ятати, це важливо, і ми не маємо права забути. Проте виникає складне питання – як тепер тут організовувати масові заходи? Ставити ялинку на Новий рік, влаштовувати концерти, проводити ярмарки – усе це вже видається недоречним з моральної точки зору. Це місце стало більше про скорботу, ніж про життя. І хоч пам'ять важлива, тепер, схоже, центральні свята доведеться переносити кудись на периферію. А парк – він залишиться тихим, майже церемоніальним простором...»

2.4 Емоційний вплив місць пам'яті на молодь

Емоційний вплив на відвідувачів місць пам'яті часто залежить від того, кого саме вшановують ці пам'ятники або меморіали. Так, респонденти, які згадують місця пам'яті, присвячені конкретним людям, яких вони особисто знали висловлюють глибокий сум і біль. Якщо ж це меморіали, присвячені більш загальним жертвам, наприклад, у результаті військових конфліктів чи геноцидів, то емоції стають менш інтимними, але все одно наповнені переживаннями і болем за невинно загублені життя. *«Якщо це пам'ять конкретній людині, яку знала, то це сум, розпач, особиста трагедія. Якщо це іде до якихось загальних людей, які загинули внаслідок геноциду, чи політичних військових втручань, то це просто неспокій на душі, переживання, скорбота... шкода людей, що потрапили в таку ситуацію».*

Респонденти висловлюють позитивне ставлення до спільних ініціатив, підкреслюючи, що такі заходи є важливими для єднання суспільства та вшанування пам'яті загиблих. *«Для мене спільні ініціативи, спільні дати мабуть є більш ефективними, бо вони об'єднують суспільство і насправді додають відчуття обов'язку перед іншими показати, що тобі не все одно».* Важливо, що більшість із них відзначають ці ініціативи не лише як громадські обов'язки, а й

як моральний обов'язок кожного громадянина. Наприклад *«ці ініціативи об'єднують людей і допомагають відчутти приналежність»*, що є важливим моментом у вшануванні пам'яті героїв. *«Ще в [...] я постійно ходила на громадські ходи та 24 лютого були акції запалювання свічок біля головного собору, я спочатку приходила ставити їх, а потім допомагала організовувати такі заходи. Крім того, я знайшла багато людей з мого рідного міста..»*. Окремі відповіді наголошують на символічних формах вшанування: схиляння голови або ставання на коліна під час траурних кортежів. *«Вшановую пам'ять загиблих воїнів завжди – коли їде траурний кортеж схиляю у скорботі голову, стаю на коліна, тим засвідчую щиру вдячність воїну і віру в нашу незнищенність.»*

Ще одним проявом участі у вшануванні є благодійні ініціативи: підтримка родин загиблих, збір коштів для поранених воїнів, волонтерська допомога. Такі дії не лише вшановують пам'ять, а й мають практичну цінність, спрямовану на підтримку тих, хто постраждав у наслідок війни.

Водночас серед відповідей є й ті, що свідчать про відсутність участі в подібних заходах.

2.5 Шляхи вдосконалення меморіалізації загиблих: голоси респондентів

Респонденти сходяться на думці, що політика пам'яті має бути спільною відповідальністю всіх – держави, громадських ініціатив і кожного громадянина. *«Думаю, що політикою пам'яті повинні займатися всі. Держава може фінансувати, громадські організації організовувати, звичайні люди – приходити волонтерити допомагати та і просто відвідувати. Думаю що це колективна відповідальність. Усі потроху, якщо хтось один, то це 100% буде мало ефективно, адже у кожного свої цілі, своє бачення, яке часто не співпадатиме з іншими.»*

Розмірковуючи про вдосконалення процесу меморіалізації загиблих, респонденти наголошували на необхідності зробити ці ініціативи більш

особистісними, інтерактивними. Вони вказували на важливість не лише фізичних пам'ятників, а й способів збереження пам'яті через технології, освітні ініціативи, підтримку родин загиблих та створення живих меморіальних просторів.

Багато хто зазначав, що традиційні пам'ятники у вигляді кам'яних плит чи стел з іменами та датами часто залишаються лише фоновими об'єктами міського середовища. Пам'ять має бути не лише зафіксована у камені, а й розкривати особисті історії загиблих, показуючи, якими вони були за життя.

«Замість звичайних пам'ятників, на яких лише прізвище та дати, можна було б створювати щось, що нагадує про саму людину. Наприклад, якщо хтось був музикантом – можливо, його улюблений інструмент або уривок з пісні, яку він любив. Якщо художник – фрагмент картини чи цитата, яку він часто повторював. Це допомогло б відчувати, що ці люди – не просто імена на граніті, а чийсь друзі, рідні, ті, хто мріяв, любив, сміявся».

Також пропонувалося доповнювати меморіальні знаки невеликими біографічними описами загиблих, які б розповідали про їхнє життя, характер та внесок у спільноту.

«Було б добре, щоб біля кожного пам'ятного знаку був невеличкий опис про людину, її історія. Можливо, спогади родичів чи друзів. Бо зараз це просто імена – а хто вони були? Чим захоплювалися? Які мрії мали? Цього часто не вистачає».

Окремо було запропоновано використовувати сучасні цифрові технології для розширення доступу до інформації про загиблих. Наголошували на тому, що QR- коди біля меморіалів могли б дати змогу людям дізнатися більше про тих, кого вшановують.

«Можна зробити так, щоб біля кожного пам'ятника був QR- код, який веде на сайт чи базу даних. Там можна було б знайти історії, фотографії, можливо, навіть відео за участю загиблих. Це зробило б пам'ять більш живою та доступною».

«Чому б не знімати короткі документальні фільми про цих людей? Це були б реальні історії, які залишилися б у відеоформаті для майбутніх поколінь. Можна було б робити інтерактивні виставки, де можна почути їхні голоси, побачити фото з життя».

Частина респондентів наголошувала, що традиційні меморіали, які слугують переважно місцями для скорботи, варто доповнювати живими просторами, які стимулюють суспільну взаємодію та роздуми про майбутнє. Подібний підхід вже використовується в деяких країнах, і респонденти пропонували адаптувати його в українському контексті.

«В деяких містах встановлюють лавки пам'яті, висаджують дерева в пам'ять про конкретну людину. Це створює відчуття, що пам'ять не статична, а живе разом із містом. Чому не запровадити такі ініціативи у нас? Чому б не залучати громадськість до творення історії? Це була б і шана для загиблих, що їх тут не забули, що їх подвиг важливий і місто їх не забуває! Що вони важливі для нас! А висота і товщина посадженого дерева з кожним роком наглядно показуватиме і нагадуватиме про час, який розділяє нас».

Декілька респондентів зазначали, що важливо не лише увічнювати пам'ять загиблих, а й обов'язково підтримувати їхні родини через створення спільнот, які могли б ділитися спогадами та переживаннями.

«Меморіали – це не лише про загиблих, а й про тих, хто залишився. Їхнім сім'ям теж потрібно місце, де вони могли б відчувати підтримку. Було б добре створювати простори, де родини могли б спілкуватися, ділитися спогадами, разом організовувати пам'ятні заходи».

«Я б хотіла, щоб держава більше підтримувала родини загиблих. Не лише матеріально, але й психологічно. Наприклад, організовувати зустрічі, де вони могли б ділитися спогадами, говорити про свій біль і знаходити розуміння».

Висновки до другого розділу

На основі проведеного дослідження можна зробити кілька важливих висновків щодо розуміння, сприйняття та практик меморіалізації серед молоді:

1. Молодь здебільшого усвідомлює важливість місць пам'яті та процесів меморіалізації як елементів історичної тяглості, виховання національної свідомості та збереження колективної пам'яті. Ці місця асоціюються з трагедіями, болем, але водночас – із героїзмом, вдячністю та обов'язком перед тими, хто загинув.

2. Амбівалентне ставлення до відвідування. Хоча респонденти визнають значущість меморіальних просторів, чате їх відвідування не є поширеною практикою. Причинами є як відсутність зручного доступу до таких місць, так і емоційна складність їх відвідування. Водночас, випадкове зупинення біля меморіалів або знайомі імена на табличках викликають глибокий емоційний відгук і спонукають до індивідуального вшанування.

3. Частина молоді ставить під сумнів ефективність суто монументальних підходів до меморіалізації, відзначаючи потребу в осмисленості, особистих асоціаціях і змістовному наповненні простору пам'яті. Запит полягає не лише в офіційному вшануванні, а у створенні таких форм і середовищ, які дозволяли б кожному прожити й відчувати цю пам'ять по-своєму.

4. Просторові та соціальні умови. Респонденти надають перевагу відкритим, доступним громадським місцям (наприклад, площам, паркам), які інтегровані в повсякденне життя. Вони мають потенціал привертати увагу перехожих, пробуджувати думки та почуття навіть у тих, хто не планував спеціального відвідування.

5. Розміщення пам'яті загиблих у центральних просторах міста також має ризик «постійної скорботи», особливо коли меморіалізація зводиться лише до трауру. Це може створювати відчуття «замороженого болю», який паралізує, а не об'єднує чи надихає. Тому правильний підхід – баланс між болем і життям. Важливо продумати не лише форму меморіалів, а й загальну атмосферу. У

дизайні варто передбачити світло, простір для відпочинку, символи надії (рослини, дитячі малюнки, кольорові елементи тощо), які не зменшують значення жертви, але перетворюють пам'ять на силу для майбутнього.

б. Розміщення меморіальних об'єктів у центральних громадських просторах накладає обмеження на проведення святкових або масових заходів (наприклад, встановлення новорічної ялинки, концертів, фестивалів). Це може призвести до конфлікту між потребою колективної пам'яті та потребою у спільній радості й святкуванні. Рекомендується або забезпечити багаторівневу організацію простору (меморіальна зона як окрема, тиха частина), або обрати іншу, але символічну локацію, яка дозволить поєднати пам'ять і динамічне міське життя без взаємного витіснення.

ВИСНОВКИ

У цій роботі нами було досліджено, як сучасне українське суспільство, а особливо молодь, сприймає меморіальні практики, що пов'язані з вшануванням загиблих у російсько-українській війні. Вивчення теоретичних підходів до феномену колективної пам'яті дало змогу глибше зрозуміти, як формуються суспільні уявлення про минуле, якою є роль місць пам'яті у публічному просторі та яким чином вони впливають на відчуття спільності, підтримки та солідарності. Аналіз українського й зарубіжного досвіду меморіалізації дозволив побачити, що пам'ять не обов'язково має бути офіційною або зафіксованою у камені – вона може бути живою, чутливою, особистою, такою, що виникає знизу, з ініціатив громад і окремих людей.

У ході роботи нам вдалося отримати низку конструктивних пропозицій щодо удосконалення сучасних підходів до вшанування загиблих. Проведене емпіричне дослідження продемонструвало, що молоді українці сприймають меморіали не лише як нагадування про втрати, а як простори, де можливе особисте співпереживання та включення в національний діалог. Хоч не всі респонденти регулярно відвідують місця пам'яті, переважна більшість визнає важливість і вважає, що пам'ять про загиблих має бути живою, відкритою й співпереживаною, а не нав'язаною чи формальною. Це свідчить про трансформацію культури пам'яті – від ритуалу до свідомого вибору, від символу до дії.

У результаті роботи нам вдалося не лише виконати поставлені завдання, а й особисто мені відчувати, наскільки тема пам'яті є складною, делікатною, але водночас важливою для суспільного діалогу. Ця робота – мій невеликий внесок у осмислення того, як ми пам'ятаємо і як саме ця пам'ять здатна формувати майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бауман З. Етика постмодерну. Пер. з англ. Р. Зимовець, О. Юдін, Д. Король. -Київ : Port Royal, 2006. 329 с.
2. Бойко О. Д. Особливості структури колективної пам'яті. *Наукові праці. Політологія*. 2014. Вип. 224. С. 236. URL:<https://surl.li/cstqqi>
3. Дробович А. Якою має бути пам'ять про війну в Україні – думка експерта. *NV*. 2024. URL: <https://surl.li/xcvuac>
4. Киридон А. М. Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: *Історія, міжнародні відносини*. 2009. Вип. 3. С. 112.
5. Киридон А. М. Ландшафт пам'яті: концептуалізація поняття. *Національна та історична пам'ять*. 2013. № 6. С. 77–86.
6. Котубей-Геруцька О. Лабіринт надгробків, розколота стела, в'язниця: як у різних країнах виглядають меморіали в пам'ять про злочини геноциду. *Суспільне Культура*. 2024. URL: <https://surl.li/yhzbzp>
7. Навіцький У. «Убогі пам'яттю»: як минуле зводить самість та Іншого разом. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи 2009. Вип. 13–14. С. 32.
8. Publish Україна. Площа Героїв гетто. 2021. URL: <https://publish.com.ua/podorozhi/ploshcha-gerojiv-getto.html>
9. Радіо Свобода. У Берліні відкрили Меморіал жертвам Голокосту 2005. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/930204.html>
10. Сотников О. Мощун. Меморіал пам'яті «Янголи Перемоги» відео. YouTube, 2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=D6fi0dG8OkU>
11. Соціологічна група «Рейтинг». Правосуддя в контексті російської збройної агресії: результати опитування, 3–12 січня 2025 р. URL: rg_justice_012025_press-1.pptx.
12. Українська правда. 300 пар взуття на березі Дунаю: у Будапешті вшанували вбитих у Драмтеатрі Маріуполя. 2022. URL: <https://surl.li/ebufdj>

13. Український інститут національної пам'яті. 10 принципів меморіалізації: якою може бути пам'ять про війну. 2024. URL: <https://surl.li/vfsejh>
14. Український інститут національної пам'яті. Меморіалізація російсько-української війни: виклики та завдання. 2024. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2808>
15. Український інститут національної пам'яті, Національний музей історії України у Другій світовій війні, & Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. Рекомендації для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо заходів, пов'язаних зі збереженням та вшануванням пам'яті учасників, жертв та подій Російсько- української війни. 2024.
16. Freedom. У центрі Києва відкрили виставку, яка нагадує про війну на Донбасі. 2018. URL: <https://surl.li/hpjeis>
17. River Danube Budapest. Internet Archive Wayback Machine, 2015. URL: <https://surl.li/ytganh>
18. Bauman Z. Mortality, immortality and other life strategies. Stanford : Stanford University Press, 1992. 232 p.
19. Bauman Z. Postmodern ethics. Oxford : Blackwell, 1993. 266 p.
20. Bodnar J. Remaking America: Public memory, commemoration, and patriotism in the twentieth century. Princeton : Princeton University Press, 1992. 312 p.
21. Foucault M. Nietzsche, genealogy, history. *Language, counter-memory, practice: Selected essays and interviews* / ed. by D. F. Bouchard. Ithaca : Cornell University Press, 1977. P. 139–164.
22. Halbwachs M. Individual consciousness and collective mind. *American Journal of Sociology*. 1939. Vol. 44, No. 6. P. 812–822.
23. Halbwachs M. La mémoire collective. -Paris : Presses Universitaires de France, 1950. 304 p.

24. Memorialization Practices Lab. Past / Future / Art: Presentation of project ideas from the Memorialization Practices Lab: відео. YouTube, 2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ibnmkA4p6QI>
25. Memorialization Practices Lab. Past / Future / Art: The final presentation. 2024. URL: <https://surl.li/gujhsf>
26. Nora P. Entre mémoire et histoire: La problématique des lieux. *Les lieux de mémoire*. Vol. I: La République / éd. P. Nora. Paris : Gallimard, 1984. P. XV–XLII.
27. Thrift N. Spatial formations. 1996. URL: <https://surl.li/lvhyvj>
28. Werner W. Czy historia ma przyszłość? Problemowy zarys odpowiedzi. *Czy przeszłość powinna być inna? Studia z teorii i historii historiografii* / ed. M. Bugajewski. Poznań : Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2008. P. 69, 71

ДОДАТКИ

Додаток А. Гайд глибинного інтерв'ю

Вітаю! Мене звали Ксенія. Дякую, що погодилися взяти участь в інтерв'ю.

Сьогодні я проводжу дослідження в межах дипломної роботи, присвяченої темі вшанування загиблих у російсько-українській війні через практики меморіалізації. Основна мета – зрозуміти, сприйняття цих практик, яку роль вони відіграють у суспільстві. Інтерв'ю триватиме приблизно 30 хвилин. Розмова буде записуватись для того, щоб точно зафіксувати ваші відповіді і надалі мати можливість їх коректно проаналізувати. Запис буде використано лише в дослідницьких цілях.

Ваші відповіді залишатимуться анонімними, а результати інтерв'ю будуть представлені виключно в узагальненому вигляді. Жодна особиста інформація не буде розголошена. У дослідженні немає правильних чи неправильних відповідей – мене цікавить саме Ваша особиста думка та Ваш досвід.

Блок 1:

Перед тим як розпочати, розкажіть, будь ласка, трішки про себе.

1. Звідки ви? (Будь ласка, вкажіть ваше місто/село та область)
2. Скільки вам років?
3. Чим Ви займаєтесь?
4. Чи могли б ви поділитися, що для вас означають поняття «місце пам'яті», «меморіалізація». Які асоціації у вас виникають, коли ви чуєте ці слова?

Блок 2: Відвідування місць пам'яті

1. Як ви ставитеся до вшанування загиблих через пам'ятники / меморіали?
2. Чи відвідуєте ви місця пам'яті загиблих у вашому місті? Як часто це трапляється?
3. За яких причин? Що підштовхнуло на це рішення?
4. Можете розповісти про Ваш останній досвід взаємодії з місцем пам'яті?

5. Як, на вашу думку, має бути організований простір для вшанування пам'яті? Чи повинні такі місця бути відкритими для всіх і розташовуватися в громадських зонах, чи краще створювати відокремлені простори для більш індивідуального переживання?

Блок 3: Емоційний вплив

1. Які емоції ви відчуваєте, перебуваючи в місці пам'яті? Чи змінюється ваш настрій після візиту?
2. Як ви реагуєте, коли бачите людей, які відвідують такі місця: чи є у вас певні спостереження за їх емоціями?
3. Як ви вважаєте, чому деякі люди не відвідують такі місця або не цікавляться ними?

Блок 4: Соціальний контекст

1. Як ви ставитеся до спільних ініціатив, наприклад, покладання квітів, запалювання свічок, хвилини мовчання?
2. Чи брали ви участь в якихось громадських заходах, пов'язаних із вшануванням пам'яті загиблих?
3. Чи відчуваєте ви, що суспільство очікує від вас певної поведінки щодо місць пам'яті? *(виявити чи це відчуття тиску, чи відчуття обов'язку перед загиблими..)*
4. Чи є для вас важливими спільні дати пам'яті та офіційні заходи, чи ви надаєте перевагу індивідуальним способам вшанування?
5. Хто на Вашу думку повинен займатися політикою пам'яті? (держава, громадські ініціативи, організації)
6. Якби ви могли змінити щось у меморіалізації загиблих, що б ви запропонували?

Завершення інтерв'ю

Чи є ще щось, що ви хотіли б додати, що ми не обговорили?

Щиро дякую за участь у дослідженні!

Дякую за Ваш час та Ваші відповіді!

Додаток Б. Приклад транскрипту інтерв'ю

Стать: жіноча

Вік: 24 роки

Тривалість інтерв'ю: 22 хвилини

Інтерв'юер: Добрий день! Дуже дякую, що погодилися поговорити з нами. Щоб почати, розкажіть, будь ласка, трохи про себе. Чим зараз займаєтеся, чим цікавитесь?

Респондент: Добрий день! Мене звати Марія. Зараз працюю в Центрі Творчості дітей та юнацтва методистом виховної роботи, також викладаю уроки малювання. Паралельно навчаюся в Ніжинському університеті Миколи Гоголя на психолога. У вільний час люблю читати, подорожувати. Ось, якраз нещодавно повернулася до України.

Інтерв'юер: Чудово! Робота з дітками, малювання, психологія – це дуже напевно цікаво!

Респондент: Так. Ну, насправді, я ніколи, не думала, що буду працювати в цій сфері, що колись буду викладати для дітей, а тим паче для маленьких... а потім воно якось само потихеньку- потихеньку і склалося так. Але я рада. Щирі посмішки моїх юних вихованців – це те, що надихає мене, приносить істинну радість, спонукає прокидатися кожного дня.

Інтерв'юер: Неймовірно рада за Вас, що Ви знайшли ту сферу, яка приносить задоволення. Маріє, давайте тоді перейдимо до теми нашого дослідження – місця пам'яті і меморіалізація. Чи могли б Ви, будь ласка, поділитися, що для Вас означають поняття «місце пам'яті», «меморіалізація». Які асоціації виникають, коли Ви чуєте ці слова?

Респондент: Для мене місце пам'яті це щось фізичне, конкретне, що в собі несе певний сенс, який змушує згадати певні події. Це може бути пам'ятник, сквер, будівля, або навіть запах чи звук, які нагадують про певні події чи людей. Меморіалізація це мабуть більше процес згадування

чогось, на що наштовхують місця пам'яті. Місцями пам'яті для мене можуть виступати запахи, зображення, можливо навіть певні слова або звуки. Щодо асоціацій: згадується одразу відкрита лекція з соціології простору...)

Але також починаю згадувати і насправді відтворювати місця пам'яті у себе в голові, тобто згадую щось конкретне, що нагадує мені про щось, переважно, це щось про місто в якому жила найпрекрасніші роки життя мого дитинства – Маріуполь.

Інтерв'юер: Ви згадали про особисті асоціації та пам'ятні місця. А як Ви ставитеся до вшанування загиблих через встановлення пам'ятників або меморіалів?

Респондент: Я вважаю, що особливо зараз це дуже необхідно і це дуже важливо, але мені також здається, що на пам'ятники зараз не так багато уваги звертають, особливо з урахуванням того, що у нас в Україні дуже багато радянських пам'ятників було і через це є певні конфлікти. Мені здається, що якісь меморіальні «сакральні» місця треба наповнювати сенсами можливо більш інтимними, створювати асоціації, а не суто зображати певну «величність» через пам'ятник. Можливо тоді це працювало б краще і виглядав ближчим до внутрішніх переживань.

Інтерв'юер: Чи відвідуєте ви такі місця у своєму місті? І як часто?

Респондент: Відверто кажучи, я не дуже часто ходжу до таких місць. Іноді, коли проходжу повз, можу зупинитися, приділити увагу, але спеціально не ходжу.

Інтерв'юер: Це схоже на досвід багатьох людей. Як Ви вважаєте, що саме формує таке ставлення?

Респондент: Насправді, по-перше, у моїй місцевості, де я проживаю, немає таких місць дуже близько. А по-друге, це трохи боляче для мене. Це не через те, що я не поважаю пам'ять, а тому що морально важко дивитися на все це, згадувати трагедії. Тому я, мабуть, інстинктивно уникаю цього бо це викликає сильні емоції.

Інтерв'юер: А чи можете пригадати останній досвід, коли Ви взаємодіяли з місцем пам'яті? Яке це було місце?

Респондент: Так, чесно кажучи, я не дуже пам'ятаю, що саме можна назвати останнім. Але можу поділитися, який справив на мене особливе враження, це були прапорці і пам'ятні дошки на центральній площі. Як я говорила раніше, я певний період не була в Україні, і в перші дні після повернення пішла туди й побачила, на скільки більше їх стало. Я зупинилася... просто мовчки стояла і думала... Наприкінці зняла на камеру, опублікувала в сторіс в Instagram і додала текст англійською, щоб мої іноземні друзі бачили, що відбувається тут. Мені хотілося поділитися цим.

Інтерв'юер: Те, що ви не просто зупинилися, а ще й поділилися цим моментом з іншими, справляє сильне враження. Очевидно, що такі місця залишають емоційний слід. А як, на вашу думку, має виглядати простір пам'яті? Він має бути відкритим для всіх чи, можливо, більше камерним, особистим, де кожен може побути наодинці з переживаннями?

Респондент: Мені здається, що зараз краще робити це в публічних громадських просторах. Мені дуже подобається ідея Майдану з його прапорами – це місце, яке проходить багато людей, воно туристичне, і через це привертає увагу до пам'яті. Багато хто не піде спеціально шукати відокремлене місце, щоб зануритися у спогади – це доволі складно і вимогливо. А от проходячи щодня повз пам'ятку у громадському просторі, люди будуть частіше звертати увагу, пам'ятати, співпереживати.

Інтерв'юер: А які емоції у вас виникають, коли Ви перебуваєте в місці пам'яті? Чи змінюється Ваш настрій після візиту?

Респондент: Так, завжди настрої дуже змінюються. Це завжди дуже емоційно важко. Навіть якщо це пам'ять, яка стосується не мене особисто, а когось іншого, я все одно відчуваю сильні емоції, іноді навіть плачу. Особливо коли це щось пов'язане з моїм рідними, або з містом, в якому певний час жила. З місцями, які

мають для мене особистий сенс – це дуже болісно і глибоко. Це наче знову окунаєшся в усі переривання та емоції втрати.

Інтерв'юер: А як ви реагуєте, коли бачите інших людей, які приходять до таких місць? Чи звертаєте увагу на їхні емоції?

Респондент: По різному: коли так, коли ні. Це скоріше залежить від мого внутрішнього настрою. Іноді я навіть підслуховую розмови, щоб зрозуміти їхні глибинні почуття. Наприклад, якщо це пов'язано з Маріуполем. Я можу почути, що люди також звідти, і це дуже допомагає – я відчуваю, що я не одна в своїх переживаннях. Іноді ми навіть починаємо спілкуватися, це допомагає розділити біль і підтримати одне одного. Якщо це пов'язано більше з пам'яттю людей, які поклали своє життя, то в залежності від настрою, можу більше сконцентруватися на собі, на ситуації і нікого не бачити поряд. Взагалі, на мою думку, не всі поведуться однаково, різні бувають емоції. Є ті, хто стоїть мовчки про щось замислившись, іноді це сльози, іноді – тиша або просто погляд, який говорить більше, ніж слова.. Є й ті, хто проходить повз без емоцій, хто поводить себе байдуже – дивляться в телефони, жартують поруч. І на фоні щирих емоцій інших це може трохи виглядає дуже контрастно. Але тут і є якась доля правди, адже право на публічний простір мають усі без винятку, тому відповідно проходячи повз меморіальних пам'яток, можна побачити широкий спектр різних емоцій.

Інтерв'юер: А от у цьому різноманітті реакцій, проявів пам'яті та співпереживання цікаво дізнатися, як ви ставитесь до таких форм колективного вшанування, як покладання квітів, запалювання свічок чи хвилини мовчання?

Респондент: Я вважаю, що це дуже хороші ініціативи, бо вони об'єднують людей. Це важливо – відчути, що ти не один у своїй пам'яті і вшануванні, що є спільнота, яка ділиться цими почуттями. Це створює певне відчуття приналежності і підтримки.

Інтерв'юер: Це справді важливо. А чи доводилося Вам особисто брати участь у подібних громадських заходах або акціях?

Респондент: Так, коли я жила в Гельсінкі, я часто ходила на громадські ходи пам'яті, особливо після 24 лютого – були акції запалювання свічок біля головного собору. Спочатку я просто приходила, ставила свічки, а згодом почала допомагати в організації цих заходів. Це було дуже важливо для мене, щоб бути активною і показати свою підтримку.

Інтерв'юер: Цікаво. А як щодо Вашої участі в подібних заходах в Україні? Чи був у вас досвід там?

Респондент: Так, в Україні також. Зокрема, неодноразово долучалася до благодійних ініціатив: ми організовували збори коштів для поранених воїнів, допомагали родинам загиблих. Одним із найзворушливіших проєктів для мене стала організація виставок дитячих малюнків. Діти через своє мистецтво передавали емоції – біль, смуток, вдячність. Крім цього, я брала участь у прощанні з загиблими. Біля нашого освітнього центру, на жаль, часто проходять траурні кортежі, і всі – учні, викладачі, співробітники – виходять на вулицю, щоби віддати останню шану, «провести в останню дорогу».

Однак хочу поділитися і неоднозначним моментом, якого я була свідком. Під час однієї такої церемонії прощання, автомобіль не зупинився на перехресті, коли рух мав би бути призупинений. Один із викладачів – «інтелігентна людина» – в емоційному пориві почала голосно обурюватися й вигукувати образливі слова на адресу водія. У той момент я, чесно кажучи, відчула змішані емоції. З одного боку – це було свідчення глибокого болю і поваги до загиблого. А з іншого – така агресія виглядала, на мій погляд, недоречною, мені навіть стало трохи ніяково. Цей випадок нагадав мені, що за всім – і за жалобою, і за емоціями, і за громадянськими

жестами – ми передусім маємо залишатися людьми. І дуже важливо зберігати людяне ставлення одне до одного, навіть у хвилини болю. Бо гідність починається з поваги – не лише до загиблих, а й до живих. Саме це робить суспільство сильним і згуртованим.

Інтерв'юер: Ви навели дуже важливий приклад про різні реакції. А можете сказати, як от Ви самі це відчуваєте – чи є у Вас враження, що від Вас очікують певної поведінки біля місць пам'яті? Це радше особистий обов'язок чи більше вплив соціального тиску?

Респондент: Я думаю, що суспільство очікує від нас, перш за все, поваги – не сміятися, не вести себе несерйозно біля таких місць, бути більш зосередженим. Але це не тиск, це більше усвідомлення і природне ставлення. Я завжди поведжуся шанобливо, це для мене природно, і мені не потрібно спеціально контролювати себе. Проте, згодна, що іноді ці очікування можуть сприйматися як тиск, особливо коли вони нав'язуються у дуже формалізованій або емоційно надмірній формі. У такі моменти з'являється відчуття, що скорбота й повага мають проявлятися в один «правильний» спосіб. Але ж кожен переживає втрату по-різному. Комуś потрібно мовчки постояти, комуś – покласти квіти, а хтось просто хоче пройти повз із внутрішньою вдячністю.

Я думаю, що важливо, щоб у суспільстві залишався простір для щирих, неформалізованих проявів поваги, без надмірного контролю або засудження. Тому я б сказала, що це радше обов'язок, який я приймаю свідомо, але іноді він справді може перетворюватися на соціальний тиск, особливо якщо атмосфера навколо занадто емоційно напружена або агресивна щодо «неправильної» поведінки інших.

Інтерв'юер: Ви дуже тонко підмітили, що справжня повага не вимагає демонстративності, і справжні емоції не вкладаються у «формати» чи «інструкції». Мені імпонує Ваша думка про простір для щирості, без нав'язаних сценаріїв. А як щодо самих форм вшанування? Що для вас ближче – офіційні дати пам'яті, які об'єднують усіх у спільному переживанні, чи, можливо, особисті, індивідуальні моменти, коли Ви вшановуєте в тиші, наодинці, у власний спосіб?

Респондент: Спільні дати мають більшу силу, бо вони об'єднують людей і створюють відчуття відповідальності – ти бачиш, що ти не один і що це важливо

для багатьох. Але іноді індивідуальні способи також потрібні, бо кожен переживає по-своєму.

Інтерв'юер: Те, як ми пам'ятаємо – у спільних днях чи особистих жестах – формує наше майбутнє. Але щоб ця пам'ять не залишалась лише на рівні індивідуального, потрібно, щоби хтось її підтримував, організовував простір для неї. Як ви вважаєте, хто має цим займатися в першу чергу політикою пам'яті?

Респондент: Ох, ну я вважаю, що це колективна справа. Думаю, що політикою пам'яті повинні займатися безвинятково всі. Держава, безумовно, має відігравати важливу роль – наприклад, у фінансуванні, у створенні інфраструктури пам'яті, музеїв, меморіалів, освітніх програм. Громадські організації, у свою чергу, можуть привносити «живу енергію», нові підходи, працювати з локальними спільнотами, залучати молодь. А звичайні люди – це, власне, ті, хто надає пам'яті сенс. Це колективна відповідальність, це своєрідна екосистема, в якій усі учасники взаємодіють. І якщо хтось один цим займатиметься, то це 100% буде мало ефективно і не викликатиме справжнього емоційного відгуку. До того ж, кожен має своє бачення й свої пріоритети. І лише в діалозі між різними учасниками цей процес може бути справді живим, різнобарвним і стійким.

Інтерв'юер: Це справді дуже цілісне бачення – як діалог і спільна справа. Але все ж таки, як і будь-який процес, політика пам'яті постійно змінюється, трансформується, шукає нові форми вираження, які справді торкають людей. Як вам здається, чи є щось, чого бракує нинішнім практикам вшанування? Або, давайте так, якби Ви могли щось змінити або додати – що б це було?

Респондент: Ем... ну, так зразу складно відповісти... Я думаю можливо, зробити такі місця більш інтерактивними, але зберегти межу – межу пам'яті і шани. Бо є велика спокуса зробити з меморіалу просто виставку або шоу, де все стає яскравим і привертає увагу, але при цьому втрачається суть – глибоке усвідомлення втрати і повага до людського життя. Мені здається, що найкращий підхід – це розповісти конкретні історії цих людей, зробити пам'ять про них

живою і особистою. Адже за кожним загиблим стоїть своя унікальна доля, свої мрії, свої маленькі радощі. Замість того, щоб ставити великі традиційні пам'ятники і стандартні портрети, можна створити маленькі символічні об'єкти, які пов'язують з конкретною людиною. Це можуть бути речі, які їй були близькі – улюблена іграшка, записаний вислів, який вона часто повторювала, або пісня, яку вона слухала. Такі елементи допоможуть зрозуміти, що це не просто безликі постаті з каменю, а живі люди зі своїм світом і душею.

Наприклад, інтерактивна зона, де можна почути голоси близьких або дізнатися про життєві моменти, пов'язані з цією людиною, допоможе зануритися в її історію і відчувати емоційний зв'язок. Це може бути тихий куточок для роздумів, де людина не просто дивиться на пам'ятник, а взаємодіє з ним, доторкається до спогадів.

Важливо, щоб ці інтерактивні елементи не порушували атмосферу шани і спокою. Вони мають доповнювати пам'ять, а не відволікати чи зменшувати значення втрати. Таким чином, місця пам'яті можуть стати більш живими і доступними, допомагаючи людям краще розуміти, що загиблі – це такі самі люди, як ми, з власними історіями, почуттями і мріями, а не просто символи на кам'яних постаментах

Інтерв'юер: Супер! У мене, власне, до Вас більше немає питань. Можливо, Ви б хотіли ще щось додати, що ми не встигли обговорити з приводу цієї теми? Або залишити якісь коментарі?

Респондент: Та ні, зараз щось конкретне, мабуть, вже і недодам, суттєвого не скажу... Для цього потрібно більше часу..

Інтерв'юер: Так, добре. Дуже дякую Вам за час і за повні змістовні думки Ваші відповіді були неймовірно важливими!

Респондент: Дякую і Вам! Гарного дня!

Інтерв'юер: Навзаєм!